

УДК 371.134

© Жуков В. П., 2025.

<https://orcid.org/0000-0002-7845-6222>

<https://doi.org/10.34142/23128046.2025.58.07>

В. П. Жуков

ВИТОКИ ІДЕЇ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ У СВІТОВІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Стаття присвячена питанням з'ясування генези формування морально-етичної культури вчителя у світовій педагогічній думці, починаючи з часів Античності і до XIX століття. Установлено, що педагогічно цінні думки щодо виховання, основних вимог до учителя та до вихованців були сформульовані ще у Стародавньому Китаї, Індії, Єгипті та інших країнах. Окремо для Китаю характерні такі вимоги до вчителя, як-от: бути добрим, сміливим, здібним виховувати благородну людину з глибоким почуттям обов'язку, відповідальності, людину, яка ставить інтереси держави вище за норми, правила, церемонії.

З'ясовано, що провідну роль у формуванні морально-етичної культури вчителя в європейській педагогічній думці відіграли філософи Стародавньої Греції – Платон, Сократ, Аристотель та ін. Наприклад, Платон та Аристотель були переконані в тому, що вчитель повинен мати гарне походження, опанувати «сім вільних мистецтв», бути гарно фізично підготовленим, красивим і порядним громадянином.

Згідно з поглядами Аристотеля, показником морально-етичної культури особистості є її поведінка. Філософ визначив і джерела походження морально-етичної культури – розум, природні задатки й навички. Особливу увагу Аристотель звертав на формування моральних навичок та здійснення вправ у моральних вчинках.

У статті також проаналізовано внесок відомих європейських педагогів у формування морально-етичної культури вчителя. З'ясовано, що основними доброчесностями людини взагалі та вчителя зокрема Я. Коменський вважав мудрість, мужність, помірність, справедливість, чесність, наполегливість, освіченість, працелюбство, добрі справи.

Проведене дослідження свідчить, що подальший розвиток питання формування морально-етичної культури вчителя отримали в епоху Просвітництва. Так, Ж. Ж. Руссо від учителя вимагав добре знання вікових особливостей кожної дитини, повагу до неї та врахування дитячих інтересів.

Й. Песталоцці, вважав учителя центральною фігурою виховання і його моральні якості називав «силою серця». За переконанням А. Дістервега, вчитель повинен бути вольовим, вимогливим та справедливим, мати високі моральні та громадянські якості.

Ключові слова: вчитель, генеза, культура, морально-етичні якості, формування.

Zhukov V. P. The origins of the idea of forming a teacher's moral and ethical culture in world pedagogical thought.

The article is devoted to the issues of clarifying the genesis of the formation of the teacher's moral and ethical culture in the world pedagogical thought, starting from the times of Antiquity and up to the nineteenth century. It is established that pedagogically valuable thoughts on education, basic requirements for teachers and students were formulated in ancient China, India, Egypt and other countries. In particular, China is characterised by the following requirements for a teacher: to be kind, courageous, able to educate a noble person with a deep sense of duty, responsibility, a person who puts the interests of the state above norms, rules, and ceremonies.

It has been found that the leading role in the formation of the moral and ethical culture of the teacher in European pedagogical thought was played by the philosophers of Ancient Greece - Plato, Socrates, Aristotle, etc. For example, Plato and Aristotle were convinced that a teacher should have a good background, master the 'seven liberal arts', be physically fit, handsome and a decent citizen.

According to Aristotle, the indicator of a person's moral and ethical culture is his or her behaviour. The philosopher also identified the sources of moral and ethical culture - the mind, natural inclinations and skills. Aristotle paid special attention to the development of moral skills and exercises in moral actions.

The article also analyses the contribution of well-known European educators to the formation of the teacher's moral and ethical culture. It is found that J. Comenius considered the main virtues of a person in general and a teacher in particular to be wisdom, courage, moderation, justice, honesty, perseverance, education, diligence, and good deeds.

The study shows that the issue of forming a teacher's moral and ethical culture was further developed in the Enlightenment. Thus, J. J. Rousseau demanded from the teacher a good knowledge of the age characteristics of each child, respect for him/her and consideration of children's interests.

J. Pestalozzi considered the teacher to be the central figure of education and called his moral qualities 'the power of the heart'. According to A. Dysterwegh, a teacher should be strong-willed, demanding and fair, have high moral and civic qualities.

Keywords: teacher, genesis, culture, moral and ethical qualities, formation.

Вступ. На сучасному етапі розвитку України питання формування морально-етичної культури є надзвичайно актуальним. Взагалі, як слушно зазначають науковці, моральна спрямованість культури вчителя знаходить своє відбиття в системі цінностей, принципів та норм поведінки. Саме історичний

тип культури формує певну моральну систему, яка визначає духовну спрямованість конкретної епохи і створює відповідну моральну систему.

З розвитком суспільства зазнавали змін мета, завдання, форми та методи виховання, вимоги до особистості вчителя взагалі та до його морально-етичної культури зокрема.

Вивчення науково-педагогічних джерел приводить до висновку, що питання формування морально-етичної культури особистості порушується у працях як філософів, психологів, так і педагогів. Філософські аспекти зазначеної проблеми вивчали С. Анісімов, М. Бахтін, О. Дробницький, І. Зязюн, В. Салько та інші фахівці. Питання етики, моралі та культури досліджували Л. Волченко, О. Левицька, В. Малахов та інші вчені. Психолого-педагогічні аспекти формування свідомості молодого покоління, його самосвідомості, гуманістичного та морального виховання вивчали К. Байчакова, І. Бех, Г. Васянович, Р. Великий, Л. Коваль, О. Кочерга, Н. Крутова, Л. Хоружа та інші науковці.

Мета та завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні витоків ідеї формування морально-етичної культури вчителя у світовій педагогічній думці на різних етапах розвитку суспільства.

Методи дослідження. У статті використовується комплекс загальнонаукових методів (аналіз, узагальнення, систематизація, порівняння), що дозволило дослідити генезу формування морально-етичної культури вчителя з найдавніших часів до XIX століття.

Результати. Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел приводить до висновку, що ще у Стародавньому Китаї, Індії, Єгипті та інших країнах уже були сформульовані педагогічно цінні думки щодо виховання, основних вимог як до учителя, так і до вихованця.

Як загальновідомо, термін «учитель» було започатковано ще у Стародавній Греції. У ці часи від учителя вимагались такі якості, як терпіння, взаємодопомога, вихованість, милосердя тощо. Отже, можемо стверджувати, що уже в стародавні часи виникає ідея необхідності формування морально-етичної культури вчителя.

За твердим переконанням філософів, у межах культури мораль виконує такі функції, як-от: відбиває моральний досвід попередніх поколінь, змінює свої структурні компоненти і здійснює баланс між традиціями та інноваціями за загальним принципом урахування культур (Vasianovych & Velykyi, 2018).

Моральність же розглядається як цілісна система норм поведінки та категорій моральної свідомості, яка у свою чергу сприяє формуванню суспільних ідеалів.

Кожному історичному етапу розвитку суспільства притаманний свій ідеал людини в залежності від якого і висувуються і відповідні вимоги до вчителя.

Фахівці в галузі філософії, психології та педагогіки, обґрунтовуючи свої наукові теорії, постійно звертали увагу на формування етичної моделі людини і розглядали питання про те, якою повинна бути людина, що покликана формувати високі моральні якості іншої людини, бути зразком для наслідування.

Як зазначає К. Байчакова, морально-етична культура вчителя охоплює як культуру моральної свідомості, так і культуру моральної поведінки (Baichakova, 2013).

Стародавнє суспільство характеризувалось взаємодопомогою, круговою підтримкою, колективними діями, патріотизмом, повагою до старших, турботою про підростаюче покоління.

Наприклад, для Китаю характерне обожнення Неба, яке народжує людський рід і диктує йому правила життя. Найважливіша функція китайської культури полягає в тому, щоб зберігати та підтримувати суспільний устрій. Гуманність розглядається як неухильне виконання ритуалів, правил, етикету. З огляду на це, вчитель повинен бути добрим, сміливим, уміти виховувати благородну людину з фанатичним почуттям обов'язку, відповідальності, людину, яка ставить інтереси держави вище за власні інтереси. Конфуціанство до основних моральних орієнтирів відносило норми, правила, церемонії.

Доцільно також звернути увагу на те, що у Стародавньому Китаї разом з конфуціанством існувало даоське уявлення щодо гармонії людини з космосом. Згідно з цим учінням, вихід за межі соціуму відбивав прагнення особистості вирватись із земного кола і відчувати себе тотожною космосу за структурою та суттю (Istoriia pedahohiky, 2008).

Необхідно наголосити і на тому внеску, який зробили східні філософи у розробку методів як навчання, так і виховання особистості. Серед таких методів можна назвати методи медитації, психотренінгу та деякі інші.

Узагальнення науково-педагогічних матеріалів свідчить про те, що для європейської античності, на відміну від східної, характерно обґрунтування суспільної моралі за рахунок приниження ролі індивіда або утвердження індивіда за рахунок ігнорування соціальної суті моралі (Kocherha, 2014).

Важливу роль щодо формування морально-етичної культури вчителя в європейській педагогічній думці відіграли філософи Стародавньої Греції. Саме за часів античності моральність та добродесна поведінка розглядались як розумність та прагнення до гармонії.

Основний напрям розвитку етики в період античності полягав у обґрунтуванні самоцінності людини (Сократ, Платон, Протагор та ін.).

Зазначені філософи виступали проти існуючих у тогочасному суспільстві звичаїв, устоїв та поглядів. Стародавні філософи вважали, що право на існування мають тільки такі моральні цінності, які обґрунтовані та доведені людиною.

Філософи Стародавньої Греції у процесі навчання використовували індивідуальні бесіди, діалоги, володіли мистецтвом вести бесіди з наведенням цікавих прикладів. Вони керувалися у своїй діяльності таким провідним принципом, як: добре тільки те, що надає людині задоволення, а що змушує її страждати – погане. Все залежить від особливостей сприйняття кожного індивіда (Mykhailenko, 2022).

В основу етичної теорії Сократа був покладений принцип самопізнання. Аморальний проступок людина, за переконанням Сократа, може вчинити тільки в тому випадку, коли вона не знає як це правильно зробити. Саме Сократом було запропоновано діалектичний метод як шлях визначення суті людини. При спілкуванні зі співрозмовником стародавній філософ займався пошуком знань про добро та справедливість, що сприяло створенню особливих етичних відносин між людьми у процесі пошуку істини.

Платон і Аристотель були твердо переконані в тому, що культурна людина взагалі та вчитель зокрема повинні мати гарне походження, знати граматику, музику, малювання, арифметику, геометрію, астрологію, мати гарну фізичну форму, бути красивими і порядними громадянами.

У відповідності до поглядів Аристотеля, показником морально-етичної культури людини виступає її поведінка. Філософ визначив три джерела походження морально-етичної культури – розум, природні задатки та навички. Особливе значення він надавав моральним навичкам та вправам у моральних вчинках.

Отже, ще за часів Античності були порушені питання щодо формування морально-етичної культури особистості, які свій подальший розвиток отримали у європейській педагогічній думці.

Аналіз науково-педагогічних джерел свідчить про те, що формування морально-етичної культури особистості взагалі та вчителя зокрема в епоху Середньовіччя було тісно пов'язано з церковними догматами, які стверджували, що віра є метою та засобом виховання. Саме ця епоха була пронизана духом аскетизму, який проявлявся в помірності, суворому контролі над своїм тілом і підпорядкуванні його духовним законам, використанні фізичних покарань у різних типах навчальних закладів (Khoruzha, n. d.).

У період Середньовіччя духовенство здійснювало функції вчителя-вихователя. Ключовою вимогою до вчителя була його релігійність. Саме ця епоха відома в історії людства як надзвичайно суперечлива. З одного боку,

широко відкриваються нові типи шкіл – монастирські, соборні, та ін., починають створюватись та активно діяти університети, бурхливо розвиватися наукові теорії, вводяться поняття рицарського обов'язку та честі, з іншого боку, у школах широко використовуються тілесні покарання, механічне запам'ятовування текстів латиною.

Уся ця середньовічна культура суттєво вплинула на морально-етичну культуру вчителя-вихователя. Моральні закони зазначеної епохи мали форму соціальної піраміди. Кожен прошарок суспільства мав свій статус, свої права та обов'язки, чесноти та недоліки. Особисто від людини дворянського походження вимагалось благородство, щедрість, вірність слову. Купцеві повинна бути притаманна чесність, селянину – працелюбство, керівнику – цнотливість. Стосунки між прошарками визначались їх ієрархією (Saiapina, 2025).

Той, хто займав найвищі місця на соціальних сходинах, той уважався і більш досконалим у моральному плані. Навчання здійснювалось в залежності від існуючих станів, що висувало певні вимоги як до вихованців, так і до вчителів. Усі, хто мріяв займатися навчанням підростаючого покоління, повинні були мати бездоганну моральність.

Починаючи з XIV століття відкривається нова епоха в історії людства, яка отримала назву епохи Відродження. Саме в цей період відбуваються процеси звільнення від релігії і церковних інституцій, розквіту культури та мистецтва, у центрі уваги знаходиться людина, яка виступає творцем власної долі та володарем природи. Людська особистість набуває нові цінності, створює світ, красу та саму себе.

Зокрема, відомий педагог-гуманіст – Еразм Роттердамський з повагою ставився до дитячої особистості, прагнув розвивати в дитині інтерес до знань та зацікавленість. Педагог визнавав рівність усіх людей незалежно від походження. Він стверджував, що природня обдарованість не відіграє вирішальну роль у досягненні людиною благополуччя та благородства. Все залежить від виховання та освіти людини.

Відомий чеський педагог XVII століття Ян Амос Коменський основними доброчесностями будь-якої людини взагалі вважав мудрість, мужність, помірність та справедливість. З огляду на це, вчитель повинен бути чесним, наполегливим, діяльним, освіченим, працелюбним, виступати зразком добрих справ. Повинен ставитись з повагою до дітей, любити свою справу (Istoriia pedahohiky, 2008).

За його переконанням, морально-етична культура вчителя проявляється у гарних манерах, ласкавих словах, вмінні бути прихильним.

Англійський філософ та педагог Дж. Локк обґрунтував свої погляди на теорію та практику морального виховання особистості та роль учителя в цьому процесі. Науковець провідною категорією морально-етичної культури вважав категорію «добра». За його думкою, саме добро сприяє отриманню задоволення, зменшує страждання та оберігає від зла.

Велике значення педагог приділяв вихованню розуму, який дарує людині щастя та користь. Як відомо, особливе значення Дж. Локк приділяв питанням виховання джентельмена-ділка. Виходячи з цього, педагог поняття морально-етичної культури розглядав через призму користі та захисту інтересів особистості.

Вчитель, за його переконанням, – той, хто вміє досягати власне щастя та не перешкоджає в цьому іншим, уміє керувати своїми пристрастями, бути дисциплінованим, вміти розвивати характер та волю. На його погляд, неможливо досягти позитивних виховних результатів насиллям та грубістю. Потрібно використовувати тільки ласкаве слово. Необхідно вивчати індивідуальні особливості кожної дитини, спостерігати за нею, враховувати її якості.

Певний внесок у теорію та практику формування морально-етичної культури вчителя було зроблено і в епоху Просвітництва. Так, відомий представник цієї епохи Ж. Ж. Руссо від учителя вимагав виховання такої людини, яка б ні від кого не залежала, жила б за рахунок своєї праці, уміла цінувати свободу та захищати її. Виходячи з цього, вчителю необхідно добре знати та враховувати вікові особливості кожної дитини, поважати її та враховувати дитячі інтереси (Salko, 2003; Istoriia pedahohiky, 2008).

Учитель-вихователю повинен тільки підводити вихованця до розв'язання питань, керувати його інтересами так, щоб дитина цього не помічала. Також Ж. Ж. Руссо вважав, що педагог повинен бути прикладом для морального виховання кожної дитини і відмовлявся від використання вчителем методу примусу.

Швейцарський педагог XVIII століття Й. Песталоцці, як і його попередники, центральною фігурою виховання вважає вчителя, який формує моральні якості дитини, проявляє діяльну любов до людей. Учитель, за думкою Й. Песталоцці, повинен бути надзвичайно освіченою людиною, палко любити дітей і робити все для того, щоб передати їм свої знання. Моральні якості вчителя педагог називав «силою серця».

З огляду на те, що кожна дитина від природи володіє діяльними силами, завдання вчителя полягає в тому, щоб дати учням відповідний матеріал, який потрібен для розвитку їхніх сил. Виконання цього завдання можливе тільки у

випадку побудови процесу виховання на знанні психічних та фізіологічних особливостей учнів.

Ключові вимоги щодо формування морально-етичної культури вчителя були сформульовані та доповнені німецьким ученим XIX століття – А. Дістервегом у праці «Керівництво до освіти німецьких учителів». Педагог вважав, що вчитель повинен не тільки любити дітей, а і бути вольовим, вимогливим та справедливим, мати високі як моральні, так і громадянські якості.

Обговорення. Спираючись на праці українських філософів (С. Анісімов, М. Бахтін, О. Дробницький, І. Зязюн, В. Салько), психологів (К. Байчакова, І. Бех), педагогів (Г. Васянович, Р. Великий, Л. Коваль, О. Кочерга, Н. Крутова, Л. Хоружа) схарактеризовано витоки формування морально-етичної культури вчителя у світовій педагогічній думці з найдавніших часів до XIX століття.

Висновки. Отже, як свідчить проведене дослідження, ідея формування морально-етичної культури вчителя бере свої витоки з часів Античності і пов'язана з іменами таких відомих філософів Стародавньої Греції, як Сократ, Платон, Протагор, Аристотель та ін. Подальший розвиток зазначена ідея отримала в періоди Середньовіччя, Відродження та Просвітництва. Вагомий внесок щодо її розвитку та вдосконалення зробили такі педагоги як-от: Я. Коменський, Е. Роттердамський, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, Й. Песталоцці та А. Дістервег.

ЛІТЕРАТУРА:

- Байчакова К. Генеза поняття «морально-етична культура». *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія «Педагогічні науки». 2013. Вип. 121 (2). С. 171–175.
- Васянович Г., Великий Р. Морально-естетична культура особистості педагога у життєво-філософських вимірах академіка Івана Зязюна. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2018. Вип. 17. С. 91–105.
- Історія педагогіки: Навчальний посібник. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2008. 545 с.
- Кочерга О. Виховання моральної культури майбутнього вчителя засобами української етнопедагогіки. *Витоки педагогічної майстерності*. 2014, Вип. 13. С. 172–178.
- Михайленко О. В. Формування професійно-етичної культури майбутніх фахівців соціальної сфери. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка»* (Серія: Педагогічні науки). 2022. Вип. 17 (173). С. 60–67.
- Салко В. Сучасні підходи до визначення сутності поняття морально-етичної культури. *Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2003. Вип. LIV (54). С. 176–183.
- Саяпіна С. Сутність і складники етико-правової культури майбутніх психологів. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. праць. 2025. № 1 (107). С. 58–67.
- Хоружа Л. Етична компетентність сучасного вчителя. URL : <https://osvita.ua/school/method/1915/>

REFERENCES:

- Baichakova, K. (2013) Heneza poniattia «moralno-etychna kultura». [Genesis of the concept of 'moral and ethical culture']. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Seriiia «Pedahohichni nauky». Vyp. 121 (2). S. 171–175 [in Ukrainian].
- Vasianovych, H. & Velykyi, R. (2018) Moralno-estetychna kultura osobystosti pedahoha u zhyttievo-filosofskykh vymirakh akademika Ivana Ziaziuna. [Moral and Aesthetic Culture of a Teacher's Personality in the Life and Philosophical Dimensions of Academician Ivan Ziaziun]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii*. Vyp. 17, S. 91–105 [in Ukrainian].
- Istoriia pedahohiky (2008) [History of pedagogy] : Navchalnyi posibnyk. Kharkiv : *KhNPU imeni H. S. Skovorody*. 545 s. [in Ukrainian].
- Kocherha, O. (2014) Vykhovannia moralnoi kultury maibutnoho vchytelia zasobamy ukrainskoi etnopedahohiky. [Education of the future teacher's moral culture by means of Ukrainian ethnopedagogy]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. Vyp. 13, S. 172–178 [in Ukrainian].
- Mykhailenko, O. V. (2022) Formuvannia profesiino-etychnoi kultury maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery. [Formation of professional and ethical culture of future social specialists]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka»* (Seriiia: Pedahohichni nauky). Vyp. 17 (173). S. 60–67 [in Ukrainian].
- Salko, V. (2003) Suchasni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia moralno-etychnoi kultury. [Modern approaches to defining the essence of the concept of moral and ethical culture]. *Naukovi zapysky: zbirnyk naukovykh statei Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, Vyp. LIV (54). 176–183 [in Ukrainian].
- Saiapina, S. (2025) Sutnist i skladnyky etyko-pravovoi kultury maibutnikh psykholohiv. [Essence and components of ethical and legal culture of future psychologists]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu* : zb. nauk. prats. № 1 (107). S. 58–67 [in Ukrainian].
- Khoruzha, L. (n. d.) Etychna kompetentnist suchasnoho vchytelia. [Ethical competence of the modern teacher]. URL : <https://osvita.ua/school/method/1915/> [in Ukrainian].

Інформація про автора:

Жуков Василь Павлович:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7845-6222>, доктор філософії, доцент, докторант кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, пров. Фанінський, 3-В, м. Харків, Україна 61168
e-mail: vasil2791@gmail.com

Information about the author:

Zhukov Vasyl Pavlovych:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7845-6222>, PhD of Educational & Pedagogical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Faninskyi lane, 3-B, Kharkiv, Ukraine 61168
e-mail: vasil2791@gmail.com

Цитуйте цю статтю як: Жуков В. П. Витоки ідеї формування морально-етичної культури вчителя у світовій педагогічній думці. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2025. № 58. С. 76-84.

DOI: <https://doi.org/10.34142/23128046.2025.58.07>

Дата надходження статті до редакції: 12.04.2025

Стаття прийнята до друку: 24.04.2025